

Unit – II Development and Personality

2.1 Development - Concept

“ The process by which a germinating seed or conceived organism is turned into the mature plant or full-fledged being are collectively termed growth and development”.

“रुजेलेले बीज किंवा गर्भधारणा झालेल्या जीवाचे परिपक्व वनस्पती किंवा पूर्ण वाढ झालेल्या व्यक्तीमध्ये रूपांतर होण्याच्या प्रक्रियेला एकत्रितपणे वाढ आणि विकास म्हणतात.”

- वाढ म्हणजे परीमाणात्मक आणि मोजता येईल असा बदल.
- प्रगतीच्या स्वरूपात बदल होण्याची प्रक्रिया म्हणजे विकास.

Characteristics of development process : विकास प्रक्रियेची वैशिष्ट्ये/तत्वे/लक्षणे

- Continuous process सातत्याने चालणारी प्रक्रिया
- Principle of integration संकलित स्वरूपाचे तत्व
- Step by step process क्रमबद्ध प्रक्रिया
- Proceeding from general to specific responses स्थूलाकडून सूक्ष्माकडे
- Individual difference वैयक्तिक भेद

Stages of development process : विकास प्रक्रियेचे टप्पे

- Physical development शारीरिक विकास
- Mental development बौद्धिक विकास
- Emotional & Social development मानसिक आणि सामाजिक विकास
- Educational importance शैक्षणिक विकास

1. Infancy शैशवावस्था (Birth to 5yrs)

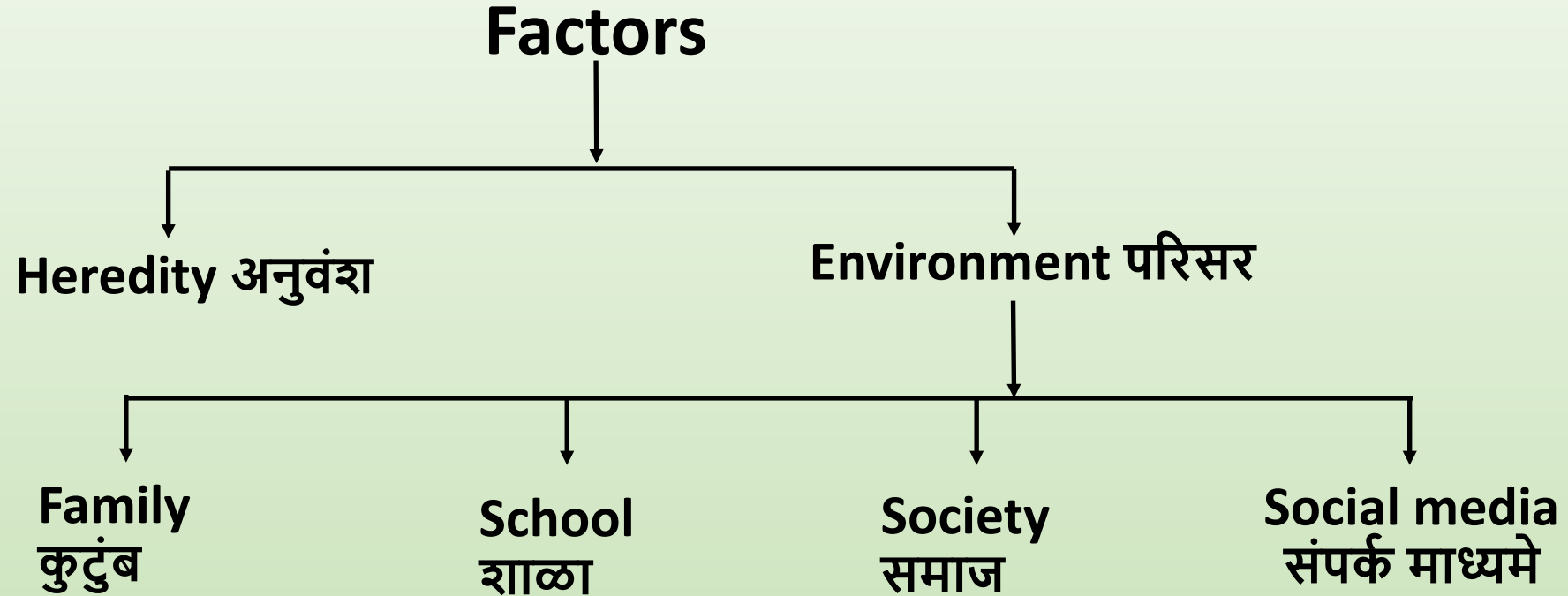
2. Childhood किशोरावस्था (6 to 12yrs)- Period of arrest and consolidation.
वाढ रोखण्याचा व दृढीकरणाचा काळ

3. Adolescence कुमारावस्था (13 to 19yrs) – a Period of storm and stress
वादळी अशांततेचा काळ

4. Adulthood प्रौढावस्था (20 to 60yrs)

5. Ageing वृद्धावस्था (61 to death)

Factors influencing development process :



2.2 Theories of Development विकासाच्या उपपत्ती

❖ Piaget's Cognitive development पियाजे ची बोधात्मक विकास उपपत्ती

- In 1920 Piaget (Swiss Biologist) was doing research on measurement of intelligence as co-researcher with Alfred Binet.
- १९२० मध्ये पियाजे (स्विस जीवशास्त्रज्ञ) अल्फ्रेड बिनेटबरोबर सह-संशोधक म्हणून बुद्धिमत्ता मोजण्यासाठी संशोधन करीत होते.
- While doing this research work Piaget gone through some experiences which was presented by him in the form of 'cognitive development theory'.
- हे संशोधन कार्य करीत असताना पियाजे ने काही अनुभवले जे त्यांनी 'संज्ञानात्मक विकास सिद्धांता' च्या रूपात सादर केले होते.

➤ Main Concept मुख्य संकल्पना

- Cognition is biological process. Like other biological processes it is also having 2 continuously working and constant factors that are-
- बोधन किंवा बुद्धिमत्ता ही जैविक प्रक्रिया आहे. इतर जैविक प्रक्रियेप्रमाणेच यातही सतत कार्यरत आणि स्थिर घटक असतात-

1. Organization (संघटन)

2. Adaptation (प्रतियोजन)

- Piaget has given special importance to the 'Adaptation process'. Because it explains the dynamic relationship between individual and its environment.
- पियाजे ने 'प्रतियोजन प्रक्रिया' ला विशेष महत्त्व दिले आहे. कारण हे व्यक्ती आणि त्याच्या वातावरणामधील गतिशील संबंध स्पष्ट करते.

✓ Adaptation consists of three supplementary functions : प्रतियोजनात तीन पूरक कार्ये असतात:

1. Assimilation (सात्तिकरण)

- According to biology during the process of development of living organisms inclusion of new and external factors is called assimilation.
- जीवशास्त्रानुसार सजीवांच्या विकासाच्या प्रक्रियेदरम्यान नवीन आणि बाह्य घटकांचा समावेश होण्याच्या प्रक्रियेला सात्तिकरण म्हणतात.
- Similarly in cognitive development inclusion of external factors takes place after some changes in there original form.
- त्याचप्रमाणे बोधात्मक विकासामध्ये बाह्य घटकांचा समावेश मूळ स्वरूपात काही बदलानंतर होतो.

2. Accommodation (समावेशन)

- Every individual tries to maintain balance between self and environment.
- प्रत्येक व्यक्ती स्वतः आणि वातावरणामध्ये संतुलन राखण्याचा प्रयत्न करतो.

- **Accommodation is exactly opposite to the assimilation. In this individual have to make the changes in its present structure to adopt the new situation.**
- **समावेशन हे सत्तिकरणाच्या अगदी विरुद्ध आहे. यामध्ये व्यक्तीला नवीन परिस्थितीचा अवलंब करण्यासाठी त्याच्या सध्याच्या रचनेत बदल करावे लागतील.**

3. Equilibration (समतोलन)

- **Equilibration is always present in assimilation and adaptation both.**
- **समतोलन हे नेहमी समावेशन आणि सत्तिकरण दोन्हीमध्ये असते.**

➤ Stages of cognitive development बोधात्मक विकासाचे टप्पे/पायऱ्या

1. Sensory Motor Period (वेदक कारक कालखंड) – From Birth to 2 Years जन्मापासून २ वर्षांपर्यंत

- **Concept of space, time, objects etc. अवकाश, वेळ, वस्तू इ. संकल्पना**

2. Pre-Operational Period (क्रियापूर्व कालखंड) – From 2 to 7 Years २ ते ७ वर्षापर्यंत

- Deffered imitation (स्थगित अनुकरण)
- Symbolic play (सूचक खेळ)
- Drawing (चित्र रेखाटणे)
- Mental image (मानसिक चित्र)

3. Concrete Operational Period (मूर्त क्रियात्मक कालखंड) – From 7 to 11 Years ७ ते ११ वर्षापर्यंत

- The child can think logically about tangible objects, persons, events. मूर्त वस्तू, व्यक्ती, घटना याबाबत बालकाला तार्किक विचार करता येतो.

4. Formal Operational Period (वस्तुनिष्ठ क्रियात्मक कालखंड) – From 11 to 15 Years ११ ते १५ वर्षापर्यंत

- The culmination of intellectual development बौद्धिक विकासाचा उत्कर्षबिंदू
- Individual can think of completely imaginary and abstract things. व्यक्ती पूर्णतः काल्पनिक व अमूर्त गोष्टींबाबत विचार करू शकते.
- Individualism and interdependence are used together. व्यक्तीत्व आणि परस्परावलंबन यांचा संयुक्त उपयोग केला जातो.

➤ **The educational significance of Piaget's theory** पियाजे च्या उपपत्ती चे शैक्षणिक महत्व

- **Piaget showed education the way to develop adjustment ability in the learner.** अध्ययनार्थ्यांमध्ये समायोजन क्षमता विकसित करण्याचा मार्ग पियाजे ने शिक्षणाला दाखवला.
- **This theory is useful for taking into account the intellectual abilities of the children while deciding the syllabus.** अभ्यासक्रम ठरवताना मुलांच्या बौद्धिक क्षमता लक्षात घ्याव्या लागतात यासाठी हि उपपत्ती उपयुक्त ठरते.
- **The teaching strategies can be used keeping in view the age group of the learners.** अध्ययनार्थ्यांचा वयोगट लक्षात घेऊन अध्यापन नितीचा वापर याद्वारे करता येतो.
- **Since language is a feature of mental development, Piaget suggested that efforts should be made for linguistic development.** भाषा हे मानसिक विकासाचे वैशिष्ट्य असल्यामुळे भाषिक विकासाकरिता प्रयत्न करावेत असे पियाजे ने या उपपत्ती द्वारे सुचविले.

❖ Freud's theory of psycho-sexual development फ्राँडचा मनो-लैंगिक विकासाचा सिद्धांत

- Sigmund Freud proposed a psychoanalytic theory in which, while studying the unconscious mind, he noticed that the development of a person takes place through various stages.
- सिगमंड फ्राँड ने मनोविश्लेषणवादी उपपत्ती मांडली ज्यामध्ये अबोध मनाचा अभ्यास करता करता त्याच्या असे लक्षात आले की, व्यक्तीचा विकास हा विविध अवस्थांमधून होत असतो.
- While explaining his theory, he has proposed two important concepts. That is:
आपली उपपत्ती स्पष्ट करताना त्याने दोन महत्वपूर्ण संकल्पना मांडल्या आहेत. त्या म्हणजे:
 1. Psycho-sexual development मनोलैंगिक विकास
 2. Libido and defence mechanism कामचेतना आणि स्व-संरक्षण यंत्रणा

I. Psycho-sexual development मनोलैंगिक विकास

- Freud explained that a person goes through a total of 5 stages while reaching maturity from immaturity. अपरिपक्व अवस्थेतून परिपक्वता प्राप्त करताना व्यक्ती एकूण ५ अवस्थांतून मार्गक्रमण करते असे फ्राँडने स्पष्ट केले.

1. Oral stage मुखावस्था (birth to 1 year जन्म ते १ वर्ष)

- The child uses the mouth to get pleasure. The mother breastfeeds when the baby is hungry. When hunger is satisfied, happiness is obtained and peace of mind is obtained.
- सुख मिळवण्यासाठी बालक तोंडाचा वापर करते. भूक लागली की आई स्तनपान करते. भूक शमली की सुख प्राप्ती होऊन मनःशांती मिळते.

2. Anal stage गुदावस्था (1 to 3 years १ ते ३ वर्ष)

- Trying to balance both impulses of holding back and letting go. If this balance can be achieved, a sense of self-esteem is created. If the opposite happens, the negativity increases.
- अवरोध आणि विसर्जन या दोन्ही अवेगांमध्ये संतुलन साधण्याचा प्रयत्न. जर हे संतुलन साधता आले तर स्वगौरवाची भावना निर्माण होते. या उलट घडले तर नकारात्मकता वाढते.

3. Phallic stage लिंगवर्ती अवस्था (3 to 5 years ३ ते ५ वर्ष)

- Children come to note the biological difference between the sexes. They are attracted to opposite sex parents.
- मुले लिंगांमधील जैविक फरक लक्षात घेतात. ते विरुद्धलिंगी पालकांकडे आकर्षित होतात.

4. Latency stage सुप्तावस्था (5 to 12 years ५ ते १२ वर्ष)

- Creates a fondness for like sex parents. The seeds of sociality are rooted. Therefore, this stage is called "period of development of superego".
- समलिंगी पालकांबद्दल ओढ निर्माण होते. सामाजिकतेची बीजे रुजतात. त्यामुळे या अवस्थेला "पराहम च्या विकासाचा कालखंड" म्हणतात.

5. Genital stage जननेन्द्रियावस्था (12 to 18 years १२ ते १८ वर्ष)

- Attraction towards the members of opposite sex, sexual maturation and reproduction are the hallmarks of mental development in this state.
- भिन्नलिंगी व्यक्तीबद्दल आकर्षण, लैंगिक परीपाकान आणि पुनरुत्पादन हि या अवस्थेतील मानसिक विकासाची वैशिष्ट्ये आहेत.

II. Libido and defence mechanism कामचेतना आणि स्व-संरक्षण यंत्रणा

- **Libido is innate in a person. The stage of development of a person depends on the place in the body where this energy is concentrated.**
- **कामचेतना ही व्यक्तीमध्ये उपजतच असते. व्यक्तीच्या शरीराच्या कोणत्या ठिकाणी या चेतनेचे केंद्रीकरण झाले आहे त्यावरून त्याची विकासाची अवस्था लक्षात येते.**
- **As the development process begins, a person has to face many struggles. If this is not achieved, then the person's self is hurt. The person uses various defense mechanisms to prevent this from happening.**
- **विकासप्रक्रिया सुरु असताना व्यक्तीला अनेक संघर्षांना तोंड द्यावे लागते. यात यश मिळाले नाही तर व्यक्तीचा स्व दुखावला जातो. हे होऊ नये याकरता व्यक्ती विविध संरक्षण यंत्रणांचा वापर करते**

❖ Erikson's psycho-social development. एरिक्सनचा मनो-सामाजिक विकासाचा सिद्धांत

- Eric Erikson presented this theory by studying the child's adjustment to the self and the environment and the struggles that occur during it. That is why Erickson is also called the 'originator of the psychosocial theory'.
- एरिक एरीकसन यांनी स्व आणि परिसर यांचाशी बालकाचे समायोजन आणि ते होताना निर्माण होणारे संघर्ष या संदर्भात अभ्यास करून हि उपपत्ती मांडली. म्हणून च एरिकसन ला ' मनोसामाजिक उपपत्तीचा उद्गाता ' असेही म्हंटले जाते.
- In his psychoanalytic theory, Freud overlooked Ego by emphasizing SuperEgo. But Erickson filled in the gaps and gave equal importance to all stages.
- मनोविश्लेषण उपपत्ती मांडताना फ्राईड ने पराहम ला महत्व देऊन अहम कडे दुर्लक्ष केले. परंतु एरिकसन ने ही उणीव भरून काढून सर्व च अवस्थांना सारखेच महत्व दिले.
- Erickson outlined a total of eight stages to describe a person's psychosocial development from infancy to old age. Hence this theory is also called 'Stage theory '.
- एरिकसन ने बालकाच्या जन्मापासून ते वृद्धावस्थेपर्यंत व्यक्तीच्या मनोसामाजिक विकासाचे वर्णन करण्यासाठी एकूण ८ अवस्था मांडल्या. त्यामुळे या उपपत्ती ला 'अवस्था उपपत्ती' असेही म्हणतात.

Stages of psychosocial development मनोसामाजिक विकासाच्या अवस्था

- These stages are mainly based on two principles या अवस्था प्रामुख्याने दोन तत्वांवर आधारित आहेत

i. The Epigenetic Principle सर्जनाधार तत्व ii. Critical period क्रांतिक कालावधी

- The struggles in the 8 stages of psychosocial development described by Erickson are as follows

- एरिकसन ने सांगितलेल्या मनोसामाजिक विकासाच्या ८ अवस्थामधील संघर्ष पुढीलप्रमाणे

Stage अवस्था (Age)	Psychosocial crisis मनोसामाजिक संघर्ष	Significant relations लक्षणीय संबंध	Psychosocial modalities मनोसामाजिक पद्धती	Psychosocial virtues मनोसामाजिक सद्गुण	Maladaptation विकृति
Infant (0-1) नवजातावस्था	Trust vs mistrust विश्वास विरुद्ध अविश्वास	Mother आई	To get, to give in return मिळविणे, बदल्यात देणे	Hope, faith आशा विश्वास	Sensory distortion- withdrawal इंद्रिय विकृती- माघार
Toddler (2-3) शैशवावस्था	Autonomy vs shame & doubt स्वायत्तता विरुद्ध लाज आणि शंका	Parents पालक	To hold on, to let go धरून ठेवणे, सोडणे	Will, determination इच्छा , जिद्द	Impulsivity- compulsion आवेग- सक्ती
Pre-childhood (4-6) पुर्वबाल्यावस्था	Initiative vs guilt पुढाकार विरुद्ध अपराधभाव	Family कुटुंब	To go after, to play मागे जाणे, खेळायला	Purpose, courage उद्देश, धैर्य	Ruthlessness- inhibition निर्दयता- प्रतिबंध
Childhood (7-12) बाल्यावस्था	Industry vs inferiority उपयोगिता विरुद्ध निकृष्टता	Neighbourhood & school शेजारी व शाळा	To complete, to make things together पूर्ण करण्यासाठी, एकत्र गोष्टी बनवण्यासाठी	Competence क्षमता	Narrow virtuosity- inertia संकुचितपणा- जडत्व

Stage अवस्था (Age)	Psychosocial crisis मनोसामाजिक संघर्ष	Significant relations लक्षणीय संबंध	Psychosocial modalities मनोसामाजिक पद्धती	Psychosocial virtues मनोसामाजिक सद्गुण	Maladaptation विकृति
Adolescence (13-18) कुमारावस्था	Ego-identity vs role confusion अहम-ओळख विरुद्ध भूमिका गोंधळ	Peer groups, role models मित्रपरिवार व आदर्श व्यक्ती	To be oneself, to share oneself स्वतः कोणीतरी असणे, स्वतः ला कोणासारखे तरी करणे	Fidelity, loyalty भक्ती, निष्ठा	Fanaticism- repudiation फाजील कल्पनाविलास -अस्वीकार
Young Adulthood (19- 35) तारुण्य	Intimacy vs isolation जवळीक विरुद्ध एकटेपणा	Partners, friends सहचर व मित्र	To lose & find oneself in another गमावणे आणि दुस- यामध्ये स्वतः ला शोधणे	Love प्रेम	Promiscuity गुंतागुंत
Middle Adulthood (35- 65) प्रौढावस्था	Generativity vs absorption निर्मिती वि शोषण	Household, workmates घरगुती, सहकर्मी	To take care of काळजी घेणे	Care काळजी	Overextension- rejectivity अतिरेक- नकार
Late Adulthood (65 to Death) वृद्धावस्था	Integrity vs despair निराशा वि सचोटी	Mankind or 'my kind' मानवजाती किंवा 'माझ्या प्रकारचा'	To be through having been, to face not being असण्याचा सामना करणे, नसण्याचा सामना करणे	Wisdom ज्ञान	Presumption-despair अनुमान-निराशा

❖ Havighurst's developmental tasks हॅव्हिगस्टची विकासात्मक कार्ये

- The term developmental task was introduced by Robert Havighurst in 1950's. विकासात्मक कार्ये हा शब्द रॉबर्ट हॅव्हिगस्ट यांनी 1950 मध्ये सादर केला होता.
- R. Havighurst (1953) has stated: “a development task is a task which arise at or about a certain period in the life of the individual, successful achievement of which leads to his happiness and to success with later tasks, while failure leads to unhappiness and difficulty with later task.
- आर. हॅव्हिगस्ट (1953) यांनी म्हटले आहे: “विकासात्मक कार्ये म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या जीवनातील विशिष्ट काळात उद्भवणारे कार्ये, जे यशस्वीपणे पूर्ण केल्यास त्यास आनंद होतो आणि नंतरच्या कामांमध्ये यश मिळते, तर या काळातील अपयश आल्यास दुःख आणि नंतरच्या कार्यात अडचण निर्माण होते.”

➤ Characteristics Of Developmental Task:

1. Developmental tasks are based on the aspirations and need of the society.

विकासात्मक कार्ये समाजाच्या आकांक्षा आणि आवश्यकता यावर आधारित असतात.

2. Every society or culture has certain norms. Every society expects its members to follow these norms.

प्रत्येक समाज किंवा संस्कृतीचे काही निकष असतात. प्रत्येक समाज आपल्या सदस्यांनी या नियमांचे पालन करण्याची अपेक्षा करतो.

3. Some tasks are same for everyone. Example : learning to crawl and walk.

काही कार्ये प्रत्येकासाठी समान असतात. उदाहरण: रांगणे आणि चालणे शिकणे.

➤ **Havighurst has identified six major age periods:**

1. **Infancy and Early childhood (0-5 years) शैशवावस्था आणि पूर्व बाल्यावस्था (०-५ वर्ष)**
2. **Middle childhood (6-12 years) बाल्यावस्था (६ - १२ वर्ष)**
3. **Adolescence (13-18 years) कुमारावस्था (१३-१८ वर्ष)**
4. **Early adulthood (19-29 years) पूर्व प्रौढावस्था (१९-२९ वर्ष)**
5. **Middle age (30-60 years) मध्यमवयीन (३०-६०वर्ष)**
6. **Later maturity (61 years and above) पूर्व परिपक्वता (६१-वर्ष आणि त्यापुढे)**

➤ **Developmental Tasks In Various Stages**

1. **Infancy and Early childhood (0-5 years) शैशवावस्था आणि पूर्व बाल्यावस्था (०-५ वर्ष)**
Learning to walk talk . Achieving physiological stability. Relate oneself emotionally to parents, siblings and other people. To control the elimination of body wastes.
बोलणे चालणे शिकणे. शारीरिक स्थिरता प्राप्त करणे. भावनिकदृष्ट्या पालक, भावंड आणि इतर लोकांशी जूळवून घेणे.
मलमूत्र विसर्जनाच्या क्रिया वर नियंत्रण प्राप्त करणे.

2. Middle childhood (6-12 years) बाल्यावस्था (६ - १२ वर्ष)

Learning physical skills necessary for ordinary games. Developing fundamental skills- reading, writing and calculating. Achieving personal independence. Developing attitudes towards social group and institutions.

सामान्य खेळांसाठी आवश्यक शारीरिक कौशल्ये शिकणे. मूलभूत कौशल्ये विकसित करणे-वाचन, लेखन आणि गणना करणे. वैयक्तिक स्वातंत्र्य प्राप्त करणे. सामाजिक गट आणि संस्थामध्ये रुची विकसित करणे.

3. Adolescence (13-18 years) कुमारावस्था (१३-१८ वर्ष)

Achieving new and more mature relations with age mates of both sexes. Accepting one's physique and using the body effectively. Achieving emotional independence of parents and other adults. Preparing for marriage and family life.

दोन्ही लिंगांच्या वयोगटातील नवीन आणि अधिक परिपक्व संबंध साध्य करणे. स्वतःचे शरीर स्वीकारणे आणि शरीर प्रभावीपणे वापरणे. पालक आणि इतर प्रौढांचे भावनिक स्वातंत्र्य प्राप्त करणे. विवाह आणि कौटुंबिक जीवनाची तयारी.

4. Early adulthood (19-29 years) पूर्व प्रौढावस्था (१९-२९ वर्ष)

Selecting a life partner. Learning to live with marriage partner. Getting started in an occupation. Taking a civic responsibility. Starting a family.

जीवनसाथी निवडणे. विवाह जोडीदारासह जगायला शिकणे. एखाद्या व्यवसायात प्रारंभ करणे. नागरी जबाबदारी घेणे. संसाराची सुरुवात करणे.

5. Middle age (30-60 years) मध्यमवयीन (३०-६०वर्ष)

Achieving adult civic and social responsibility. Establishing and maintaining an economic standard of living. Developing adult leisure time activities. Relating oneself to ones' spouse as a person.

प्रौढ नागरी आणि सामाजिक जबाबदारी प्राप्त करणे. आर्थिक जीवनशैलीची स्थापना आणि देखभाल करणे. प्रौढांसाठी आरामदायी जीवनाची व्यवस्था करणे. एक व्यक्ती म्हणून स्वतः च्या जोडीदाराशी समजुतीने वागणे.

6. Later maturity (61 years and above) पूर्व परिपक्वता (६१-वर्ष आणि त्यापुढे)

Adjusting to decreasing physical strength and health. Establishing an explicit affiliation with ones' age group. Establishing satisfactory physical living arrangement.

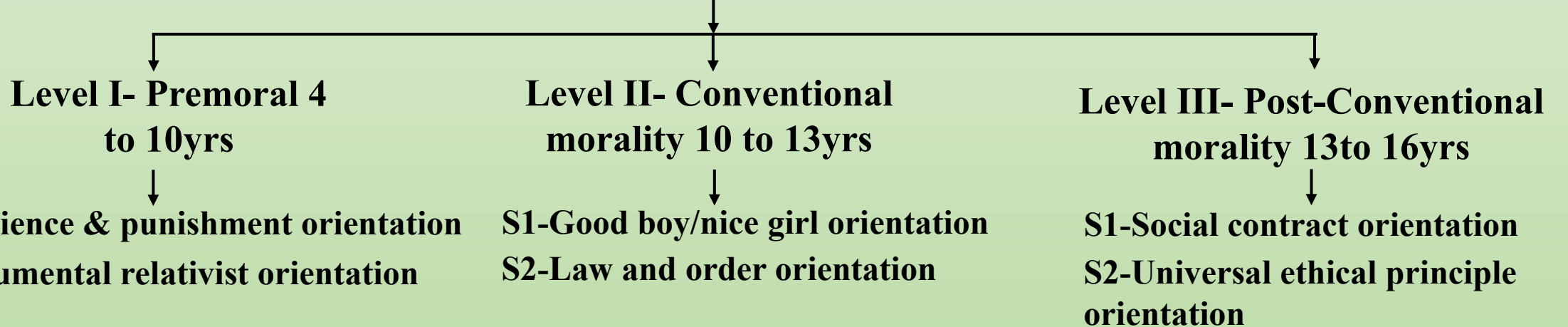
घटते शारीरिक सामर्थ्य आणि आरोग्यासोबत समायोजन करणे. आपल्या वयाच्या व्यक्तीगटमध्ये रमणे. समाधानकारक राहण्याची व्यवस्था स्थापित करणे.

❖ Kohlberg's theory of moral development. कोहलबर्गचा नैतिक विकासाचा सिद्धांत

- Lawrence Kohlberg, a psychologist belonging to the University of Harvard is known for his theory of the development of moral judgement in the individual.
- हार्वर्ड विद्यापीठातील मानसशास्त्रज्ञ लॉरेन्स कोहलबर्ग हे व्यक्तिमत्त्वातील नैतिक निर्णयाच्या विकासाच्या सिद्धांतासाठी ओळखले जातात.
- For studying the process of moral development in human beings, Kohlberg first defined 'moral development as the development of an individual's sense of justice'.
- मानवांमध्ये नैतिक विकासाच्या प्रक्रियेचा अभ्यास करण्यासाठी कोहलबर्ग यांनी प्रथम 'नैतिक विकासाची व्याख्या एखाद्या व्यक्तीच्या न्यायाच्या भावनेचा विकास' म्हणून केली.
- For estimating one's sense of justice he concentrated on one's views on morality with help of a test of moral judgement consisting of a set of moral dilemmas.
For instance, should doctor mercy kill a fatally ill person suffering terrible pain ?
- एखाद्याच्या न्यायाच्या भावनेचा अंदाज लावण्यासाठी त्याने नैतिक द्विधा संचाचा समावेश असलेल्या नैतिक निर्णयाच्या चाचणीच्या मदतीने नैतिकतेबद्दलच्या एखाद्याच्या विचारांवर लक्ष केंद्रित केले.
उदाहरणार्थ, एखाद्या गंभीर आजाराने भीषण वेदना भोगत असलेल्या माणसाला डॉक्टर ने दयामरण दिले पाहिजे ?

- With the help of the responses, he came to the conclusion that like the Piaget's stages of cognitive development, there also exist universal stages in the development of moral values.
- प्रतिसादाच्या मदतीने तो या निष्कर्षपर्यंत पोहोचला की पियाजेच्या संज्ञानात्मक विकासाच्या उपपत्तीप्रमाणेच नैतिक मूल्यांच्या विकासामध्ये सार्वत्रिक अश्या अवस्था या देखील अस्तित्वात आहेत.
- The movement from one stage to another depends on cognitive abilities rather than the simple acquisition of moral values of one's parents, elders and peers.
- एखाद्याच्या पालक, वडील आणि समवयस्कांच्या नैतिक मूल्यांचे साधे अधिग्रहण करण्याऐवजी एका टप्प्यापासून दुसऱ्या टप्प्यातील हालचाली संज्ञानात्मक क्षमतेवर अवलंबून असतात.
- He then identified three levels of moral development, each containing two stages :
- त्यानंतर त्याने नैतिक विकासाचे तीन स्तर मांडले , प्रत्येकाला दोन टप्पे आहेत:

Stages of Moral Development



Level I- Premoral 4 to 10yrs नैतिकता पूर्व पातळी

- **The child tries to gain knowledge through various actions. Whether the behaviour is right or wrong is depends upon parent's response.**
- **बालक विविध कृती करून ज्ञान मिळवण्याचा प्रयत्न करते. वर्तन योग्य की अयोग्य हे ते पालकांकडून मिळणाऱ्या प्रतिसादावरून ठरवते.**

S1-Obedience & punishment orientation शिक्षा व आज्ञापालन स्थिती

- **The child decides whether the action is right or wrong according to the physical consequences of the action. कृती च्या भौतिक परिणामानुसार कृती योग्य की अयोग्य हे बालक ठरवते.**

S2-Instrumental relativist orientation साधकसापेक्ष स्थिती

- **Children's moral judgement is based on self-interest and considerations of what others can do for them in return. मुलांचा नैतिक निर्णय त्यांची आवड आणि त्या बदल्यात इतर त्यांच्यासाठी काय करू शकतात या विचारांवर आधारित आहे.**

Level II- Conventional morality 10 to 13yrs सांकेतिक पातळी

- **Children's moral judgement is controlled by the likes and dislikes of others- rules and regulations and the law and order system maintained within society.**
- **मुलांचा नैतिक निर्णय इतरांच्या आवडी-निवडी, नियम आणि कायदे आणि समाजात कायम राखलेली कायदा व सुव्यवस्था प्रणालीद्वारे नियंत्रित केला जातो.**

S1-Good boy/nice girl orientation चांगला मुलगा/ चांगली मुलगी अवस्था

- They try to get compliments by behaving ideally. साचेबद्ध वर्तन करून शाबासकी मिळवण्याचा प्रयत्न करतात.

S2-Law and order orientation अधिकारवादी स्थिती

- Children's follow rules and regulations of society and take decisions about things being right or wrong with the view to avoiding censure by the elders, authorities or social system. मुले समाजातील नीती आणि नियमांचे पालन करतात आणि वडील, अधिकारी किंवा सामाजिक प्रणालीद्वारे आक्षेप करणे टाळण्याच्या दृष्टीने गोष्टी योग्य किंवा अयोग्य गोष्टीबद्दल निर्णय घेतात.

Level III- Post-Conventional morality 13to 16yrs संकेतीकोत्तर पातळी

- This makes the highest level of attainment of true morality as the controlling force for making moral judgement now rests with the individual himself. या पातळीवर खऱ्या नैतिकतेची उच्च पातळी गाठण्याची क्षमता बनते कारण नैतिक निर्णय घेण्याची नियंत्रक शक्ती आता स्वतः व्यक्तीवर अवलंबून असते.

S1-Social contract orientation सामाजिक करार स्थिती

- Individual begins to think about rational terms. व्यक्ती अधिक व्यापक विचार करते

S2-Universal ethical principle orientation सार्वत्रिक नैतिकतेची स्थिती

- At this stage people act according to the inner voice. या टप्प्यावर लोक मनाच्या आतील आवाजाच्या अनुसार कार्य करतात.

❖ Gessel's maturation theory वैकासिक परिपक्वन उपपत्ती

- Dr. Arnold Gessel, the father of the developmental maturation theory, has been called the "leader of evolutionists." वैकासिक परीपक्वन उपपत्तीचा जनक डॉ.अरनॉल्ड गेसेल हा असून त्याला 'विकासवाद्यांचा नेता' असे म्हटले जाते.
- Gessel did a very rigorous job of creating a range that measures the development of a child from three months to 2 years of age. तीन महिन्यांपासून 2 वर्षे वयापर्यंत च्या मुलाचा विकास मापन करणारी श्रेणी तयार करण्याचे अत्यंत काठीक कार्य गेसेल ने केले.
- Gessel published the Development Measurement Range in 1925, which had a total of 144 units and was divided into 4 sections. गेसेलने १९२५ साली विकास मापन श्रेणी प्रकाशित केली त्यामध्ये एकूण १४४ एकक होते आणि एकूण ४ विभागांमध्ये ते विभागण्यात आले.

1. Motor behaviour कारक वर्तन
2. Linguistic behaviour भाषिक वर्तन
3. Adaptive behaviour प्रतियोजक वर्तन
4. Personal and social behaviour वैयक्तिक व सामाजिक वर्तन

1. Motor behaviour कारक वर्तन

- Through this unit, the behavior of the infant can be observed and its quality can be interpreted qualitatively. It includes 5 types of units for measuring efficiency and combination. या एकाकाद्वारे अर्भकाच्या हालचालींचे निरीक्षण करून त्याचा वर्तनाचा गुणात्मक अर्थ लावता येतो. यामध्ये कारकक्षमता व संयोजन मापन करणारी ५ प्रकारची एकके समाविष्ट आहेत.

I. Posture control आसनस्थितीवरील नियंत्रण

II. Locomotion हालचाल

III. Prehension ग्रहण

IV. Drawing रेखाटन

V. Hand control हस्त नियंत्रण

2. Linguistic behaviour भाषिक वर्तन

- Linguistic development and linguistic behaviour can be measured by observing how a child uses language to meet his needs. बालक आपल्या गरजा भागवण्यासाठी भाषेचा कश्याप्रकारे वापर करतो याचे निरीक्षण करून भाषिक विकास आणि भाषिक वर्तनाचे मापन करता येते.

3. Adaptive behaviour प्रतियोजक वर्तन

- This type of unit is used to measure abilities in terms of how the child adjusts to changing conditions and how he respond other children. A total of 7 types of behaviour can be measured in this या प्रकारच्या एककाचा बदलत्या परिस्थितीत बालक समायोजन कसे साधते, इतर बालकाना कसा प्रतिसाद देते या संदर्भातील क्षमतांचे मापन करण्याचा दृष्टीने उपयोग होतो. यामध्ये एकूण ७ वर्तन प्रकारांचे मापन करता येते.

I. Eye-hand co-ordination आसनस्थितीवरील नियंत्रण

II. Imitation हालचाल

III. Object recovering वस्तू परत मिळवणे

IV. Comprehension आकलन

V. Discriminative performance भेदबोधनात्मक वर्तन

VI. Apperception and completion समाकलन/ आकलन व संपूर्णता

VII. Concept of number संख्याबोध

4. Personal and social behaviour वैयक्तिक व सामाजिक वर्तन

Development Process

विकास प्रक्रिया

**Cognitive
development**
बोधात्मक विकास

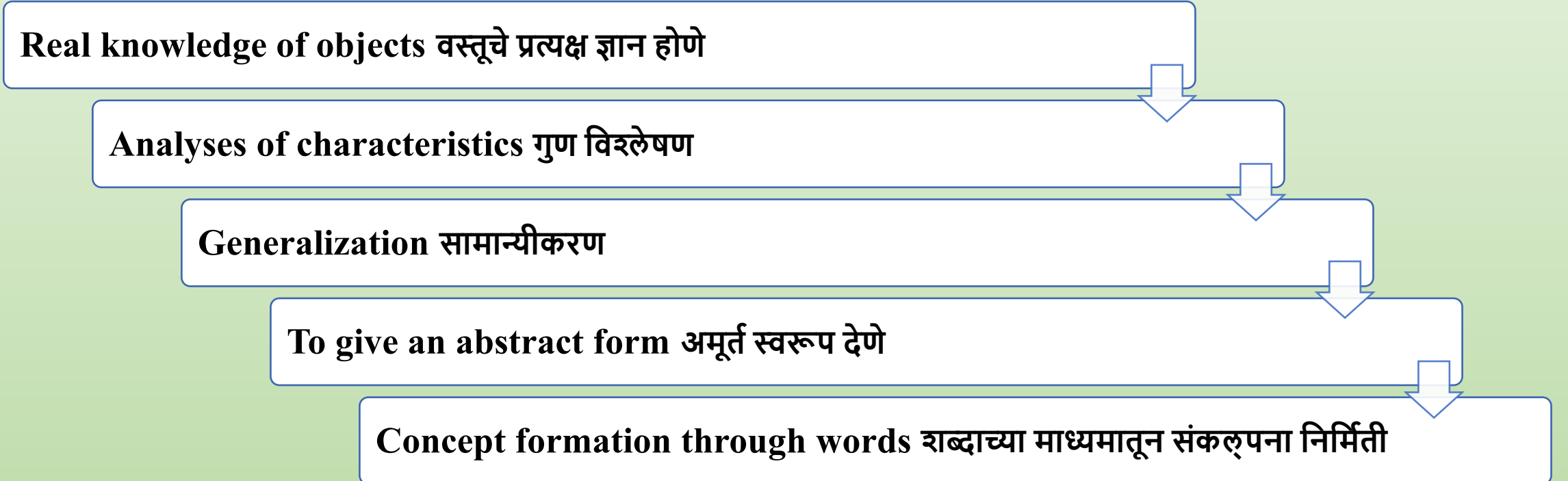
**Affective
Development**
भावात्मक विकास

**Psychomotor
development**
क्रियात्मक विकास

2.3 Cognitive development – Concept and development of thinking and problem solving.

संज्ञात्मक विकास – विचारप्रक्रिया आणि समस्येचे निराकरणाची संकल्पना आणि विकास.

- Concepts and thought processes develop as they relate to new objects, events in the child's environment.
 - बालकाच्या परिवेशातील नवीन वस्तू, घटना यांच्याशी जसा संबंध येतो तसतशा संकल्पनांचा आणि विचार प्रक्रियेचा विकास होतो.
- ✓ The concept is formed from the following stages संकल्पना पुढील टप्प्यातून तयार होते



➤ **Thinking** विचारप्रक्रिया

- **“Thinking is mental activity in its cognitive aspect pr mental activity with regard to psychological objects.”- Ross (1951)**
- **“विचारप्रक्रिया ही एक मानसिक कृती असून ती बोधात्मक पैलुंशी संबंधित असते.”- रॉस (१९५१)**
- **“Thinking may be defined as behaviour which is often implicit or inner, in sence of not being readily observable.”- H.E. Garrett (1968)**
- **“विचार हे एक सूचक किवा अंतर्गत वर्तन असून ते निरीक्षणक्षम नसते.”- एच. इ. गरेट (१९६८)**

✓ **Characteristics of Thinking Process** विचाप्रक्रियेची वैशिष्ट्ये

- **Aim Dedicated process** उद्दिष्टाधिष्ठित प्रक्रिया
- **Impossible to observe** निरीक्षण करणे अशक्य
- **Need is the motivator of thinking process.** गरज ही विचाप्रक्रियेची प्रेरक असते.
- **The thinking process is for the purpose of problem solving.** समस्या निराकरणाच्या उद्देशाने विचारप्रक्रिया चालू असते.
 - **A process that connects the past to the mind** पुर्वानुभवाची मनात जोडणी करणारी प्रक्रिया
- **Complex Process** गुंतागुंतीची प्रक्रिया

✓ **The educational significance of concept formation and thinking process** संकल्पना निर्मिती व विचाप्रक्रियेचे शैक्षणिक महत्व

➤ Problem solving समस्या निराकरण

- Problem solving is a process of overcoming difficulties that appear to interfere with the attainment of a goal. It is a procedure of making adjustment in spite of interference.- Skinner (1968)
- समस्या निराकरण ही उद्दीष्ट साधण्यात अडथळा आणणाऱ्या अडचणींवर मात करण्याची प्रक्रिया आहे. हस्तक्षेप असूनही समायोजन करण्याची ही एक प्रक्रिया आहे. - स्किनर (१९६८)

✓ Steps of Problem solving समस्या निराकारणा चे टप्पे

- John Bransford and Barry Stein (1984) advocated five steps that are basically associated with the task of problem solving they referred these steps as IDEAL
- जॉन ब्रान्सफोर्ड आणि बॅरी स्टीन (1984) यांनी मुळात समस्या सोडवण्याच्या कार्याशी संबंधित असलेल्या पाच पायऱ्या मांडल्या. त्यांनी याला IDEAL असे संबोधले.

I

- Identifying the problem समस्या ओळखणे

D

- Defining and representing the problem समस्या परिभाषित करणे आणि व्याख्या करणे

E

- Exploring possible strategies संभाव्य रणनीती तयार करणे

A

- Acting on the strategies रणनीतींवर कार्य करणे

L

- Looking back and evaluating the effects of one's activities परिणामाकडे वळून पाहणे आणि त्याचे मुलांकन करणे

2.4 Affective development – Concept and development of attitude, interest and values.

भावात्मक विकास- संकल्पना आणि अभिवृत्ती अभिरुची आणि मूल्य विकास

- Emotions are the physical or mental turmoil of a person as well as the experience that a person experiences while making internal adjustments.
- व्यक्तीच्या शारीरिक किंवा मानसिक प्रक्षुब्ध स्थितीला तसेच आंतरिक समायोजन साधताना व्यक्तीला जो अनुभव येतो त्यास भावना असे म्हणतात.
- Attitudes, interest and values are important factors in emotional development.
- भावनात्मक विकासामध्ये अभिवृत्ती, अभिरुची आणि मूल्ये या घटकांचा समावेश महत्वाचा आहे .

➤ Attitude अभिवृत्ती

- Attitude is the act or tendency to respond to a particular stimulus based on past experience.
- पूर्वी घेतलेला अनुभव जमेस धरून विशिष्ट चेतकला ठराविक प्रतिसाद देण्याची क्रिया किंवा प्रवृत्ती म्हणजे अभिवृत्ती.
- Attitudes are formed from the emotional aspects of the experience. The attitudes that are formed are always peeping from the person's behaviour, speech and behaviour.
- अनुभवाच्या भावनिक पैलूंमधून अभिवृत्ती तयार होते. व्यक्तीच्या वर्तनातून, बोलण्यातून, वागण्यातून तयार झालेल्या अभिवृत्ती नेहमी डोकावत असतात.

- **The teacher should consider how the emotional part of the personality, i.e. attitude, makes a difference in individuals. we should teach the learner to determine their opinion after getting enough information, enough experience.**
- **व्यक्तिमत्त्वाचे भावनिक अंग अर्थात अभिवृत्ती व्यक्तीव्यक्तीत कसे भिन्नत्व निर्माण करते हे अध्ययनकर्त्याने ध्यानात घेतले पाहिजे. पुरेशी माहिती, पुरेसा अनुभव घेतल्यानंतर आपले मत निश्चित करण्यास आपण अध्ययनकर्त्यास शिकवले पाहिजे.**

➤ **Interest अभिरुची**

- **It can be said that there is a interest in the mind about something that the mind has a tendency to do.**
- **ज्या गोष्टीकडे मनाचा कल असतो, जी गोष्ट आपल्याला मनापासून करावीशी वाटते त्या गोष्टीबद्दल आपल्या मनात अभिरुची आहे असे म्हणता येईल.**
- **It is necessary to create faith in the mind of the student about the right thing and apathy about the wrong thing and give the right direction to his interest.**
- **अध्यायनार्थ्याच्या मनात योग्य गोष्टीबद्दल आस्था तर अयोग्य गोष्टींबद्दल अनास्था निर्माण करणे आणि त्याच्या अभिरुचीस योग्य दिशा देणे आवश्यक आहे.**

➤ Values मुल्ये

- **“Values are socially approved desires and goals that are internalized through the process of conditioning, learning or socialization and that become subjective preferences, standards, and aspirations”.- R.K. Mukherjee**
- **"मूल्ये ही समाजमान्य इच्छा आणि उद्दीष्टे आहेत जी अभिसंधान, अध्ययन किंवा समाजीकरण प्रक्रियेद्वारे अंतर्गत केली जातात आणि ती व्यक्तिनिष्ठ प्राधान्ये, मानक आणि आकांक्षा बनतात." आर.के. मुखर्जी**
- **The important function of education is to teach a child to assimilate values through observation of the environment, daily experience, behaviour.**
- **सभोवतालचे वातावरण, दैनंदिन अनुभव, वर्तनाच्या निरीक्षणातून मुल्ये आत्मसात करण्यास शिकवणे हे शिक्षणाचे महत्वाचे कार्य आहे.**

2.5 Psychomotor development- development of skills, objectives, task-analysis, practice, feedback. क्रियात्मक विकास- कौशल्य विकास, उद्दिष्टे, कार्य विश्लेषण, सराव, प्रत्याभरण

- **Coordination between muscles and nerves is essential for the acquisition and development of skills.**
- **कौशल्य प्राप्त होण्यासाठी आणि त्यांचा विकास होण्यासाठी स्नायु आणि मज्जातंतू यांमध्ये समन्वय घडून येणे आवश्यक असते.**
- ✓ **Objectives उद्दिष्ट्ये**
- **Social development सामाजिक विकास**
- **Physical maturity and skill acquisition शारीरिक परिपक्वता व कौशल्य संपादन**
- **Training results in accuracy and speed. प्रशिक्षणाने अचूक वेग प्राप्त होतो**
- **Development of qualities like confidence, attractiveness etc. आत्मविश्वास, आकर्षकता, इ. गुणांचा विकास होतो.**

✓ Task-analysis कार्य विश्लेषण

- Following steps in the process of developing psychomotor skills in a child are given by Dr. Dave. बालकामध्ये कारक कौशल्याचा विकास होण्याच्या प्रकीयेसाठी पुढील पायऱ्या डॉ. डेव्ह यांनी सांगितल्या आहेत.

Imitation अनुकरण

Functionalities क्रियाकौशल्ये

Accuracy अचूकता

Coordination समन्वय

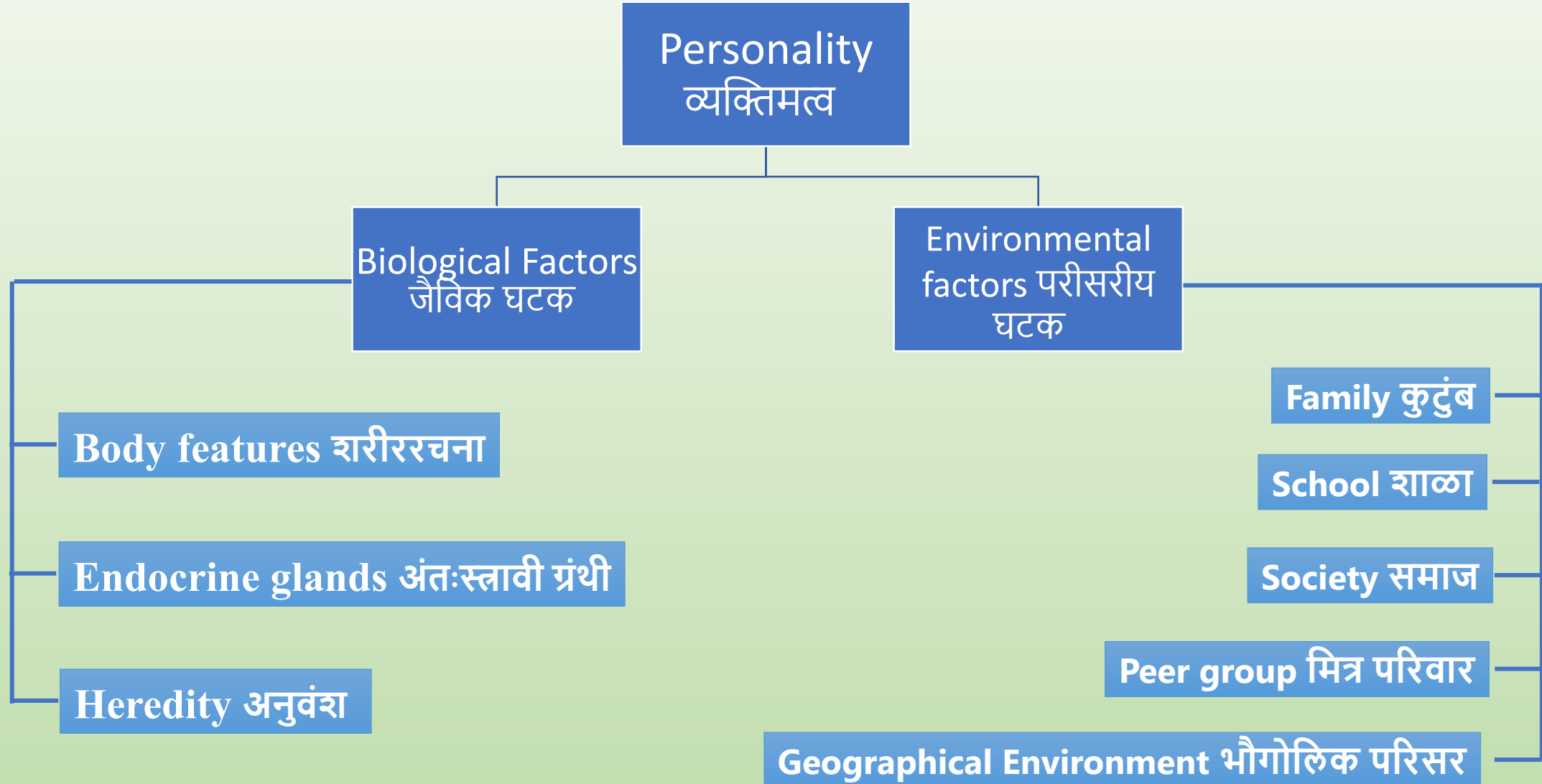
Naturalization स्वभाविकरण

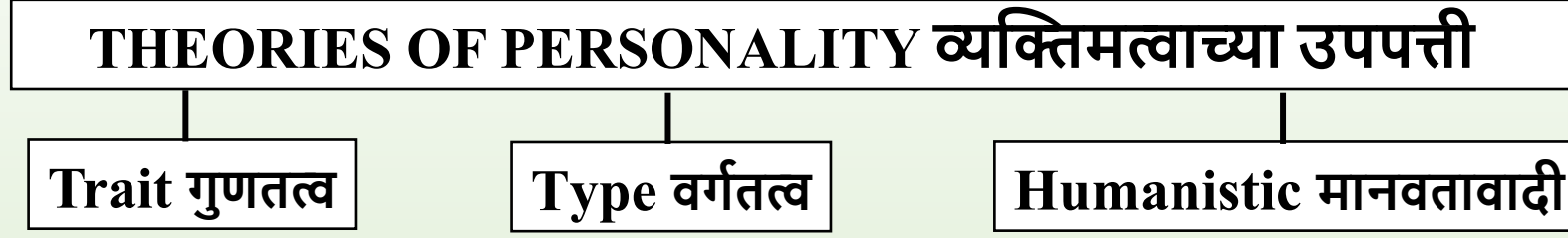
- ✓ Importance of practice in skill development कौशल्य विकासात सरावाचे महत्व
- ✓ Importance of feedback in skill development कौशल्य विकासात प्रत्याभरणाचे महत्व

2.6 Theories of personality व्यक्तिमत्वाच्या उपपत्ती

- **Personality has been derived from the Latin word “persona” which means “mask” used by the actors to change their appearance. It is the combination of an individual thoughts, characteristics, behaviours, attitude, idea and habits.**
- **Personality हा शब्द मूळ Latin शब्द Persona पासून व्युत्पन्न झालेला असून ग्रीक भाषेत त्याचा अर्थ मुखवटा असा होतो. हे एक स्वतंत्र विचार, वैशिष्ट्ये, आचरण, दृष्टीकोन, कल्पना आणि सवयी यांचे संयोजन आहे.**
 - * **Personality is the sum total of all the biological innate dispositions, impulses, tendencies, appetites and instincts of the individual and the dispositions and tendencies acquired by experience. – Morton Prince (1929)**
 - **व्यक्तिमत्व म्हणजे जैविक जन्मजात स्वभाव, आवेग, प्रवृत्ती, भूक आणि एखाद्या व्यक्तीची अंतःप्रेरणा आणि अनुभवाने घेतलेल्या स्वभाव आणि प्रवृत्तींची बेरीज. – मोर्टन प्रिंस (१९२९)**

➤ **Factors influencing personality** व्यक्तिमत्त्वावर परिणाम करणारे घटक



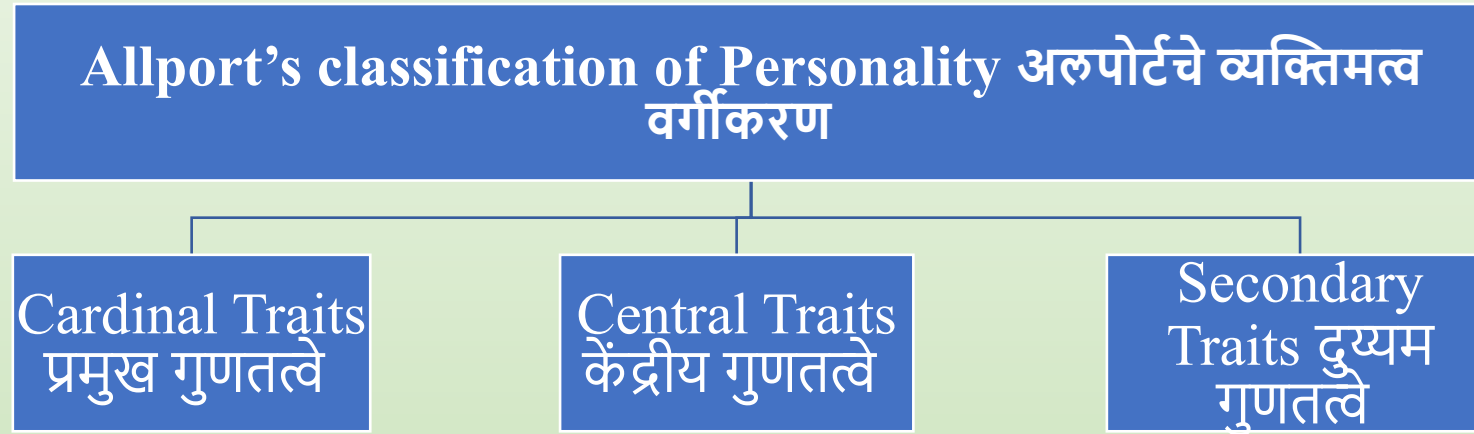


Trait Theories गुणतत्व उपपत्ती

- **Trait: A trait is a predisposition or way to respond in a manner to various kinds of stimuli.**
- गुणतत्व : गुणतत्व हा एक पूर्वस्थिती किंवा विविध प्रकारच्या उत्तेजनांना प्रतिसाद देण्याचा मार्ग आहे.
- **A trait is what accounts for the more permanent, enduring features of our behaviour. “Generalized action tendencies”.**
- वागणुकीची अधिक कायमस्वरूपी आणि टिकणारी वैशिष्ट्ये म्हणजे गुणतत्व. "सामान्यीकृत कार्य प्रवृत्ती".

❖ Trait theory of personality : Gordon Allport व्यक्तिमत्वाची गुणतत्त्व उपपत्ती : गोर्डन अलपोर्ट

- Psychologist G. W. Allport classified personality on the basis of the following Traits.
- जी. डब्लू. अलपोर्ट या मानसशास्त्रज्ञाने व्यक्तिमत्वाचे वर्गीकरण खालील गुणविशेषांच्या आधारे केले.



I. Cardinal Traits प्रमुख गुणतत्वे

- The traits that are inherent in a person lead to his behaviour. A person thinks and behaves according to this attribute.
- व्यक्तीमध्ये मूलतः असलेली गुणवैशिष्ट्ये तिच्या वर्तनाला कारणीभूत ठरतात. या गुणविशेषानुसार व्यक्ती विचार करते व वर्तन करते.

II. Central Traits केंद्रीय गुणतत्त्वे

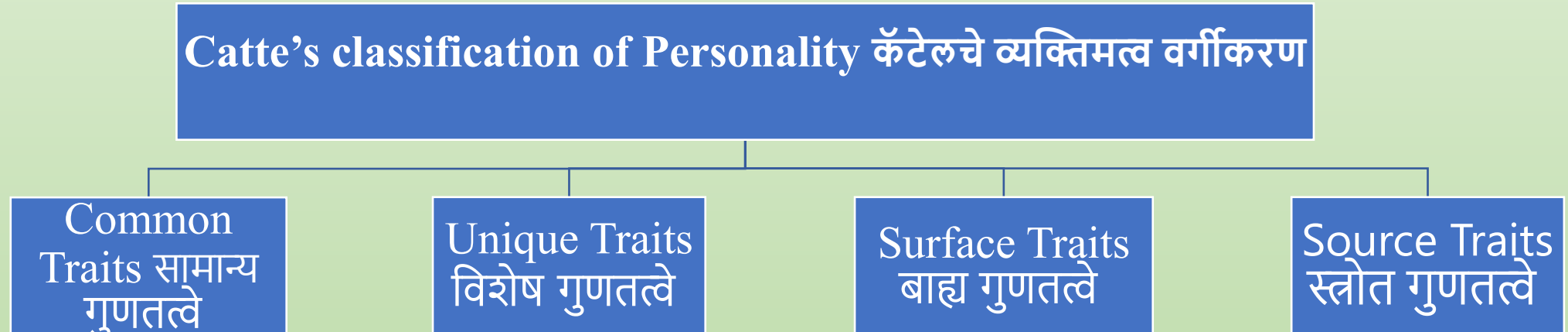
- **Central traits are the various qualities that a person has in place. The sum of these qualities forms the personality of a person.**
- केंद्रीय गुणवैशिष्ट्ये म्हणजे व्यक्तीच्या ठिकाणी असलेले विविध गुण. या गुणांचा समुच्चय बनून व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व तयार होते.

III. Secondary Traits दुय्यम गुणतत्त्वे

- **Although these traits exist, they do not have much effect on the personality.**
- हि गुणवैशिष्ट्ये अस्तित्वात असली तरी त्यांचा फारसा प्रभाव व्यक्तिमत्त्वावर जाणवत नाही.
- **According to Alport, physical and mental factors need to be considered together in personality. No two individuals have exactly the same characteristics when it comes to explaining traits.**
- अलपोर्टच्या मते व्यक्तिमत्त्वात शारीरिक व मानसिक घटकांचा एकत्रित विचार करणे आवश्यक आहे. गुण विशेष स्पष्ट करताना कोणत्याही दोन व्यक्तींमध्ये तंतोतंत जुळणारी सारखी गुणवैशिष्ट्ये आढळत नाहीत.

❖ CATTEL'S TRAIT THEORY कॅटेल गुणतत्त्व उपपत्ती

- Raymond Cattell argued that every trait of personality is a stable and prominent feature of personality.
- रेमंड कॅटेल ने व्यक्तिमत्वाचे प्रत्येक लक्षण हे व्यक्तिमत्वाचे स्थिर व प्रमुख लक्षण असते असे मत मांडले.
- Using the factor analysis technique, Cattell identified groups of 12 characteristics in an individual. And also explained their antagonistic characteristics while stating this group.
- कॅटेल ने घटक विश्लेषण तंत्राचा उपयोग करून व्यक्तीमध्ये प्रामुख्याने १२ गुणविशेषाचे गट सांगितले. व हे गट सांगताना त्यांचे विरोधी गुणवैशिष्ट्ये देखील स्पष्ट केली.



Catte's classification Trait groups कॅटेलचे गुणसमुच्चय वर्गीकरण

	Original Trait मूळ समुच्चय		Opposite Trait विरुद्ध समुच्चय
1	Cyclothymic, extrovert बहिर्मुखी, सुस्वभावी, लवचिक	1	Schizothymic अंतर्मुखी, चिडचिडा, ताठर
2	Intelligent बुद्धिमान, विचारी	2	Mental Defect मंदबुद्धी, अविचारी
3	Emotionally stable वास्तववादी, स्थिर	3	Demoralised आत्मकेंद्री, अस्थिर
4	Dominance गर्विष्ठ, बढाईखोर, कडक	4	Submissiveness विनयशील, हळवा
5	Surgency आनंदी, आशावादी, समाजशील	5	Melancholic desurgency दुःखी, निराशावादी, एकलकोंडा
6	Sensitive, Imaginative ध्येयवादी, प्रेमळ	6	Rigid/Tough ध्येयशून्य, निर्दयी
7	Trained/Socialised सौंदर्यप्रेमी, व्यवहारज्ञानी	7	Boorish अव्यवहारी, निरस
8	Positive Integration स्वतंत्र, चिकाटी	8	Immature Dependant परतंत्र, धरसोड वृत्ती
9	Charitable दयाळू, सहकारी, मनमोकळा	9	Obstructive, Withdrawn कठोर, असहकारी
10	Neurasthenia मंद, पलायनवादी, विसंगत	10	Vigorous दक्ष, मेहनती, दृढनिश्चयी
11	Hypersensitive बालिश, चंचल, असहिष्णू	11	Adjustable, calm, tolerant समायोजक, शांत, सहिष्णू
12	Surgent उत्साही, विश्वासू	12	Paranoic वैफल्यग्रस्त, हताश, संशयी

Type theory of personality व्यक्तिमत्वाच्या वर्गतत्व उपपत्ती

- A person's personality is described or classified on the basis of his or her body type in the Type theory . Hippocrates is considered to be the father of this theory.
- व्यक्तीच्या शरीर प्रकृतीच्या आधारे तिच्या व्यक्तिमत्वाचे वर्णन किंवा वर्गीकरण वर्गतत्व उपपत्ती मध्ये करण्यात आले. या उपपत्ती च जनक म्हणून हिपोक्रेटस यांना मानले जाते.

I. Personality classification by Hippocrates हिपोक्रेटस यांचे व्यक्तिमत्व वर्गीकरण

- Certain chemicals in the body are associated with temperament and certain behavioural tendencies.
- शरीरातील काही रासायनिक द्रव्यांचा, स्वभाव गुणधर्मांशी व विशिष्ट वर्तन प्रवृत्तींशी संबंध असतो.

Body fluid रासायनिक द्रव्य	Personality type व्यक्तिमत्वाचा वर्ग	Temperament Characteristics स्वभाव वैशिष्ट्ये
Blood रक्त	Sanguine आशावादी	Light-hearted, optimistic, happy, and accommodating. विनोद बुद्धी असलेला, आशावादी, आनंदी, आणि मदत करणारा.
Yellow Bile पिवळेपित्त	Choleric शीघ्रकोपी	Irritable, Angry but passionate, and strong with active imagination चिडचिडे, संतप्त परंतु उत्कट, मजबूत आणि सक्रिय कल्पनाशक्ती असलेले.

Body fluid रासायनिक द्रव्य	Personality type व्यक्तिमत्वाचा वर्ग	Temperament Characteristics स्वभाव वैशिष्ट्ये
Phlegm(mucus) कफ	Phlegmatic मंदबुद्धीचा व निरूत्साही	Cold, calm, slow or sluggish and indifferent थंड, शांत, हळू किंवा आळशी आणि उदासीन
Black Bile काळे पित्त	Melancholic उदासीन	Bad tempered, dejected, sad, depressed, pessimistic, deplorable and self-involved वाईट स्वभाव, निराश, दुःखी, निराशावादी, आणि स्वतः मधेच गुंतलेले

II. Kretschmer's classification क्रेश्मरचे व्यक्तिमत्व वर्गीकरण

- Kretschmer asserts that there is a close relationship between a person's physical structure and personality when classifying personality.
- क्रेश्मर ने व्यक्तीची शरीररचना आणि व्यक्तिमत्व यांचा जवळचा संबंध असल्याचे प्रतिपादन केले.

Body Type (Physical Structure)	Personality characteristics
Pyknic (having fat bodies) मेदप्रधान	Sociable, jolly, easy-going and good natured मिलनसार, आनंदी, सुलभ आणि चांगले स्वभाव असलेले
Athletic (Balanced body) अस्थिप्रधान	Energetic, optimistic and adjustable. उत्साही, आशावादी आणि बदल स्वीकारणारे
Leptosomatic (lean and thin) स्नायूप्रधान	Unsocial, reserved, shy, sensitive and pessimistic असामाजिक, अंतर्मुखी, लाजाळू, संवेदनशील आणि निराशावादी

III. Sheldon's Classification शेल्डन चे व्यक्तिमत्व वर्गीकरण

- **Dr. William Sheldon argued that personality is primarily a matter of physical constitution, temperament, and personality.**
- डॉ. विल्यम शेल्डन यांनी व्यक्तिमत्वाचे प्रमुख्याने शारीरिक बंध स्वभाव व व्यक्तिमत्व यांचा संबंध असल्याचे प्रतिपादन केले

Physical constitution शारीरिक बांधा	Somatic description शरीराचे वर्णन	Personality characteristics व्यक्तिमत्वाची वैशिष्ट्ये
Endomorphic स्थूल प्रकृती	Person having highly developed viscera but weak somatic structure स्थूल, पोटाचा घेर अधिक, चरबीचे प्रमाण जास्त	Easy-going, sociable and affectionate सुलभ, समाजशील आणि प्रेमळ
Mesomorphic बांधेसूद शरीरयष्टी	Balanced development of viscera and somatic structure पिळदार शरीरयष्टी, समतोल शारीरिक विकास	Craving for muscular activity, self-assertive, loves risk and adventure. स्नायूंच्या व्यायामासाठी तत्पर, आत्मविश्वास वाढवणारा, जोखीम आणि साहस आवडणारा.
Ectomorphic सडपातळ प्रकृती	Weak somatic structure as well as undeveloped viscera उंच, अशक्त	Pessimistic, unsociable and reserved. निराशावादी, समाजशील नसलेले आणि अंतर्मुखी

Humanistic theory of personality व्यक्तिमत्वाची मानवतावादी उपपत्ती

- Carl Rogers Abraham Maslow and Kelly, who believed in the constructive and creative potential of human beings, are considered to be the forerunners of the humanist theory.
 - मानवाच्या विधायक व सार्जनशील क्षमतेवर विश्वास ठेवणारे कार्ल रोजर्स अब्राहम मास्लो आणि केली हे मानवतावादी उपपत्ती चे आद्य प्रणेते मानले जातात.
 - “Behaviour is basically the goal directed attempt of the organism to satisfy its needs as experienced, in the field as perceived.”- Karl Rogers
 - “वर्तन ही उद्दिष्टनुवर्ती कृती असून सभोवतालच्या परिस्थितीचे आकलन करून आपल्या गरजा भागवण्यासाठी व्यक्तीने केलेली टी धडपड असते.” – कार्ल रोजर्स
- Factors of Personality- Organism and self व्यक्तिमत्वाचे घटक- जीव आणि स्व
- The Organism is the center of various experiences and the self is the recognized part of the experiences experienced by a person.
 - जीव हा विविध अनुभवांचे केंद्र असून स्व म्हणजे व्यक्तीने घेतलेल्या अनुभवांचा मान्यताप्राप्त भाग होय.
 - What is my own position in the surrounding environment? Who am i? The person learns about this through self.
 - स्व मुळे व्यक्ती सभोवतालच्या परीस्थित स्वतःचे स्थान काय? मी कोण आहे ? या विषयी माहिती करून घेतो.

➤ **Ideal self and Real self आदर्श स्व आणि वास्तव स्व**

- **The more uniformity there is between the ideal self and the real self, the happier and more satisfied the person is.**
- **आदर्श स्व आणि वास्तव स्व यांमध्ये जितकी एकरूपता असेल तितकी व्यक्ती जास्त आनंदी व समाधानी असते.**

➤ **Introspection and self-discovery आत्मपरीक्षण व आत्माविष्कार**

- **Introspection and self-discovery are the needs of every person and one strives for them and tries to get a positive response. Positive wishes are essential for self-discovery.**
- **आत्मपरीक्षण व आत्माविष्कार हि प्रत्येक व्यक्तीची गरज असून त्याकरिता व्यक्ती प्रयत्न करते आणि सकारात्मक प्रतिसाद मिळवण्याचा प्रयत्न करते. आत्माविष्काराकरिता सकारात्मक शुभेच्छा अत्यंत आवश्यक असतात.**

Indian Concept of Personality development. व्यक्तिमत्व विकास- भारतीय संकल्पना.

- **The origin of psychology in India is found in philosophy. Indian psychology mainly consists of a person's physical posture, ideological character and overall temperament. Personality is the social and ideal behavior of a person.**
- **भारतात मानसशास्त्राचे मूळ तत्वज्ञानात आढळते. भारतीय मानसशास्त्रात व्यक्तीची शारीरिक ठेवण, विचारसरणी चारित्र्य व एकूण स्वभाव यांचा प्रामुख्याने समावेश होतो. व्यक्तीचे सामाजमान्य व आदर्श वर्तन म्हणजे व्यक्तिमत्व होय.**

2.7 Self Concept – Meaning and development. स्व संकल्पना- अर्थ आणि विकास

➤ Meaning of self concept स्व-संकल्पनेचा अर्थ

- Self-concept is how you perceive your behaviour, abilities, and unique characteristics.
- व्यक्ती स्वतःचे वर्तन, क्षमता आणि अद्वितीय वैशिष्ट्ये कशा जाणून घेतो त्याला स्व संकल्पना असे म्हणतात.

➤ Development of self concept स्व-संकल्पनेचा अर्थ

- ✓ Setting goals लक्ष्य निश्चित करणे
- ✓ Observing problems and challenges समस्या व आव्हाने यांचे अवलोकन करणे
- ✓ Ready to accept change बदल स्वीकारण्याची तयारी
- ✓ Self-assessment स्व मुल्यांकन

